

स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच : चुनौती र अवसर

डा. अनिलकुमार भट्टराई

‘हालसम्म प्रचलितरूढाट स्वास्थ्य क्षेत्रमा केही उल्लेख्य प्रगतिहरू आएका पनि जर्जुपतेँ कागलरु आठै धेरेँ लेँ छन् ।’

गरिबका

अहिले विश्वव्यापी रूपमा अघि बढाइएको दिगो विकास लक्ष्यमा विकासलाई मानवकेन्द्रित आधारमाअनुरूप विशेष जोड दिएर समावेश गरिएको पाइन्छ । यसले आफूना लक्ष्यहरूलाई मुलतः अडिअरमुष्ठी विकासको फलानिको बायबाट लेरेको पनि प्रष्ट हुन्छ । साथै, यसले आधारभूत मानवीय आवश्यकता, जस्तैः भोकमरी तथा गरिबीको अन्त्य, सबैका लागि सुर्गलित खानेपानी र सरसफाई एवम् सबै उमेर समूहका व्यक्तिहरूका लागि स्वस्थ जीवन सुर्गलित गर्दै समृद्ध जीवन प्रबर्द्धन गर्ने महाकाकाइशी लक्ष्य रहेको छ ।

गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सर्वमुलभ पहुँच सुर्गलित गर्न राज्यको महत्वपूर्ण परिधाय हो । नेपालको संविधानको धारा ३२ (१) र (२) मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक र कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित नगरिने तथा प्रत्येक नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक सुर्गलित गर्ने कुरा प्रत्याभूत गरिएको छ । स्वास्थ्यमा यसको सर्वव्यापी पहुँच सुर्गलित गर्ने राष्ट्रियस्तरमा विभिन्न नीतिगत प्रयासहरू भएका छन् । राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति-वि.सं. २०७६, पन्ध्रौँ योजना (वि.सं. २०७५/७७-२०८०/८१), नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र रणनीति (वि.सं. २०७२-२०७७), दिगो विकास लक्ष्य (वि.सं. २०७३-२०८०) लगायतका स्वास्थ्यसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, वि.सं. २०७५ समेत लागू गरिएको छ ।

हालसम्म गरिएका प्रयासहरूबाट स्वास्थ्य क्षेत्रमा केही उल्लेख्य प्रगतिहरू भएतापनि सुर्गुपने कामहरू अझै धेरै नै छन् । स्वास्थ्य सेवामा देखिएका भौगोलिक, राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र सैद्धांतिक असमानताहरूलाई कम गरी स्वास्थ्य प्रणालीलाई सुधार गर्दै जनतालाई गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्नु आवश्यक छ । यसका लागि देश जनशक्तिको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । सबै नागरिकहरूका लागि सामाजिक न्याय र सुशासनमा आधारित महत्त्व स्वास्थ्य प्रणालीको विकास र विस्तार

गई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा पहुँच र उपयोग सुनिश्चित गर्नु पनि जरुरी छ । यसका लागि सबै सरोकारवालाहरूका बीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्यलाई थप सुदृढ गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

सन् १९७८ मा 'अन्ना आटा'मा सम्वन्ध विश्व सम्मेलनबाट प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको विरव्यापी अभियान र दिगो विकास लक्ष्य लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरूले स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच बढाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । स्वास्थ्य प्रणाली सुदृढ गई स्थानीय तहमा गुणस्तरीय प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विस्तार गर्ने विरव्यापी अभियानलाई निरन्तरता दिन बसियो राजनीतिक नेतृत्व समेत आवश्यक छ ।

अलि कम विकसित देशहरूमा महिला र बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य बढी गम्भीर र संवेदनशील देखिन्छ । नेपालको जनसंख्या तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, सन् २०१६ अनुसार पाँच वर्षमूनिका बालबालिकाको मृत्युदर प्रतिहजार जीवित जन्ममा ६२ रहेको छ । त्यसैगरी प्रतिलाघ जीवित जन्ममा २६९, मातृमृत्यु हुने गरेको छ । पोषणको अवस्था हेर्दा पाँच वर्षमूनिका ६६ प्रतिशत बालबालिकामा पुष्टकोपन देखिन्छ । उचाइअनुसार तीस नपुगेका र छाउटे भएका बालबालिका १० प्रतिशत छन् । उमेरअनुसार हुनुपर्ने भन्दा कम तीस भएका २० प्रतिशत बालबालिका रहेका छन् । नेपालको रोगव्याधिहरूको भारसम्बन्धी जतिवेदन (सन् २०१७) अनुसार नेपालमा मृत्युको प्रमुख कारणका रूपमा नसर्ने रोगहरू छन् । कुल मृत्युमध्ये रोगहरूबाट हुने मृत्यु ६६ प्रतिशत, घोटपटकबाट ९, प्रतिशत र बाँकी २४ प्रतिशत सरुवा गेम्, मातृ, नबजात तथा पोषणसम्बन्धी रोगहरूबाट हुने गरेको तथ्याङ्क छ ।

विरव्यापीकरण, बसाइँसराइ र शहरीकरणसँगै खानपान र जीवनशैलीमा आएको परिवर्तनले सर्ने र नसर्ने रोगहरू बढ्दै गएका छन् । बढ्दो मानसिक स्वास्थ्य समस्या, खाद्य असुरक्षा र प्राकृतिक विपदले जनस्वास्थ्य थप चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ । जसबाबु परिवर्तन र यसले स्वास्थ्यमा पार्ने नकारात्मक प्रभावहरूलाई न्यूनीकरण गर्ने राष्ट्रियस्तरमा तत्काल पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । यो सन्दर्भमा नयाँ राष्ट्रिय

स्वास्थ्य रणनीतिले जसबाबु परिवर्तन, जनसंख्या व्यवस्थापन, आइसाली स्वास्थ्य, सामाजिक संरक्षण, स्वास्थ्य प्रणालीको सुदृढीकरणजस्ता महत्वपूर्ण सवालहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि प्रभाव र समतामा आधारित योजना तर्जुमा, कार्यन्वयन र अनुगमनलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ । यसले स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच बढाउन उल्लेख्य योगदान गर्दछ ।

यथावत्मा, स्वास्थ्यमा हुने व्यक्तिगत खर्च पनि उल्लेख रहेको छ । स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र उपयोगमा डनी र गैरबराबरी अझै असमानता छ । अर्कोपनि जनताले अपेक्षा गरेअनुसार गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सहज पहुँच छैन । अर्कोतर्फ स्वास्थ्य सेवामा लगानीअनुरूप प्रतिफल प्राप्त गर्न कठिन चुनौतीहरू छन् । स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आधुनिक उपकरण र दक्ष जनशक्तिको उपलब्धता, मूचना प्रणालीको प्रभावकारी व्यवस्थापन, सहभागितामूलक अनुगमन र मूल्याङ्कन एवम् पुस्त खरिद तथा आर्जुन व्यवस्थापन प्रणाली सुनिश्चित गर्ने सकिएको छैन । यसको प्रभाव खानसरी दुर्गम क्षेत्रका स्वास्थ्य संस्था र समुदायमा बढी देखिन्छ ।

'स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र उपयोगता छली र जरिबढीच छोरे असमानता छ । अर्कोपनि जलताले अपेक्षा गरेअनुसार गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाता सहज पहुँच छैन ।'

यी चुनौतीहरूलाई सामना गर्न स्वास्थ्यलाई उल्लेख प्राथमिकतामा राखी राष्ट्रिय वजेटमा स्वास्थ्यको अंश बढाउँदै लैजानु पर्छ । यो सन्दर्भमा राष्ट्रिय स्वास्थ्य विित रणनीति (वि.सं. २०७८-२०८८) ले स्वास्थ्य क्षेत्रमा आवश्यक लगानीलाई थप पारदर्शी र लागत प्रभावकारी बनाउन जोड दिएको छ । तर, स्वास्थ्यमा लगानी बढाउँदै स्वास्थ्य-बीमा मार्फत स्वास्थ्य उपचारमा नागरिकको पहुँच सुनिश्चित गर्ने रणनीतिको प्रभावकारी कार्यन्वयन हुनसकेको छैन । कोभिड-१९ को महामारी तथा अन्य विपद्जन्य स्वास्थ्य समस्याहरूको प्रभावकारी रोकथाम र जतिकार्यका लागि प्रदेश र स्थानीय तहमा सबै सरोकारवालाहरूको क्षमता, समन्वय र सहकार्य बढाउँदै स्रोत परिचालनमा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच स्वास्थ्य क्षेत्रको लगानीमा समन्वय कायम गरी भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक तथा नैतिक विविधतालाई समेत मध्यनजर गई स्रोतको समतामूलक र न्यायोचित वितरण सुनिश्चित गरिनु पर्छ । स्वास्थ्यमा अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्नका लागि मान्य प्रभावकारितामा

आधारित इद्दामे लगानी गर्नु आवश्यक छ । हानसम्म प्राप्त गरेका उपसर्गहरूलाई निरन्तरता दिई स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्राप्त अन्तर्गतिय सहयोग, समन्वय र सहकार्यलाई अझ बढी चारदशी र प्रभावकारी बनाउन सहभागितामूलक अनुगमन तथा समीक्षा हुनु पर्यछ ।

बितीय रचनीतिको मर्मअनुसार स्वास्थ्य क्षेत्रको बितीय दायरा बढाउन सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेटमा कमीमा १० प्रतिशत रकम स्वास्थ्य क्षेत्रमा लगानी गर्ने, स्वास्थ्यमा कार्यरतक-निजी साझेदारी अङ्गारपालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने र आर्थिक सागत प्रतिकूल चिन्नेपथको अङ्गारमा कार्यक्रमहरूको पुनः प्राथमिकीकरण गर्ने कार्यनीति अपनाइनु पर्छ । अर्कोतर्फ, स्वास्थ्यमा सर्वव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्ने चिन्नेव्यापी मान्यतालाई व्यवहारमा लागू गर्ने स्वास्थ्यसम्बन्धी पर्याप्त जनशक्ति आवश्यक हुन्छ । यस्तो जनशक्तिको उत्पादन र वितरण गर्दा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच नपुगेका ग्रामीण र शहरी क्षेत्रका गरिब, असहाय र सीमान्तकृत समुदायहरूलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्छ ।

सङ्घीयता लागू भएपछि स्थानीय र प्रदेश सरकारहरूले स्वास्थ्य सेवा लगायत समर्थाक सेवाको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी वहन गर्न थालेका छन् । अहिले स्वास्थ्य सेवाको विस्तार र बसको सञ्चालन स्थानीय तहका बढा र समुदायसम्म पुगेको छ । यसले गर्दा सबै तहमा स्वास्थ्यसेवाको जिम्मेवारी र नेतृत्व उपलब्ध छ । स्वास्थ्य क्षेत्रमा हुने लगानी क्रमशः बढ्दै गएको अवस्थामा प्रतिस्कारात्मक तथा उपचारारत्मक स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक जनशक्ति उत्पादन, व्यवस्थापन र उपयोग पनि बढेको देखिन्छ । सङ्घीय संरचनाअनुरूप दक्ष तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्यसम्बन्धी जनशक्तिको उपलब्धता र समतामूलक वितरण गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको स्वास्थ्य जनशक्तिसम्बन्धी राष्ट्रिय रचनीति (वि.सं. २०७७/७८-२०८१/८७) को प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न यसको आर्थिक समीक्षा गर्नु जरुरी छ ।

स्थानीय तहको अधिकार कार्यान्वयन गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय र सहकार्य प्रबर्द्धन गर्दै गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्न स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, वि.सं. २०७४ लागू भएको छ । सर्वात अनुदान मार्फत हस्तान्तरण गरिएको प्रदेश र स्थानीयस्तरका स्वास्थ्य कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने संयन्त्र र प्रणालीलाई थप सुदृढ बनाउनु जरुरी छ । राष्ट्रिय स्वास्थ्य

नीति, रचनीति र विभिन्न निर्देशिकाहरूको स्थानीयस्तरका प्रयासहरूलाई संस्थागत गर्दै सर्वव्यापी स्वास्थ्य पहुँचका महत्वपूर्ण सूचकहरूको मापन, अनुगमन र समीक्षा गर्नु आवश्यक भइसकेको छ ।

विषय छः कतिपय स्थानीय तहहरूमा स्वास्थ्य सुदृढता

हाम्रो अनुरोध

नेपालको दिगोपला अभिवृद्धि र प्रगतिको लागि विभिन्न व्यक्ति

र संस्थाहरूबाट गर्नुभएको सहयोगको कदर गर्दै अन्य

संस्था ध्वम् तहलुमावहरूले पनि

नेपालको अक्षय कोषका लागि

सकदो सहयोग गर्नुहुन र आफ्नो

पहुँच भएका नेपालको उद्देश्यसँग

तेलसन्ने संस्थाहरूलाई नेपालको

अक्षयकोषबारे जानकारी गराई कोष

प्रवर्द्धनमा योगदान पु-न्चाउनुहुन

हार्दिक अनुरोध गर्दछौ ।

कार्यकारिणी समिति

नेपाल सहभागीमूलक कार्य समूह (नेपाल)